

MUSTAFA KEMAL ATATÜRK'ÜN AYDIN SEYAHATLERİ

Yrd. Doç. Dr. Günver GÜNEŞ*

ÖZET

Mustafa Kemal Atatürk yaşamı boyunca Aydın ili ve ilçelerine dört kez ziyarette bulunmuştur. 1924 ve 1937 seyahatleri bölgede gerçekleştirilen askerî manevralar vesilesiyle olmuştur. 1937'de üçüncü kez ziyaret ettiği Nazilli'de açılışını yaptığı Sümerbank Basma Fabrikası, hem Nazilli'de hem de Türkiye Cumhuriyeti'nin sosyal ve ekonomik yapısında büyük değişimler yaratan bir etki bırakmıştır. Dünya ekonomik buhranının Batı Anadolu'daki etkilerini öğrenmek için gerçekleştirdiği 1930 ve Serbest Cumhuriyet Fırkası ile Menemen olayının sonucunda belli bir plân dahilinde yapılan 1931 seyahati kısa konaklamalar şeklinde olmasına rağmen, yarattığı sonuçlar itibarıyla önem kazanmıştır. Atatürk'ün bölgeye her ziyaretinde kendisinin coşkulu, heyecanlı büyük kalabalıklar karşılamıştır. Atatürk'ün Aydın ve ilçelerine gerçekleştirdiği seyahatler sırasında yaptığı konuşmalar, istek ve temennileri çağdaş Türkiye yaratma hedefinin bir adımı olarak hayata geçirilmiştir.

Anahtar Kelimeler

Aydın, Mustafa Kemal Atatürk, Seyahat, Nazilli, Söke.

* Adnan Menderes Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Aydın.

**MUSTAFA KEMAL ATATÜRK'S
HAS VISITED TO AYDIN**

ABSTRACT

Atatürk has visited the city of Aydın and its districts four times in his life. His visits in 1924 and 1937 were due to military practices. In his third visit in 1937, he opened Sümerbank Calico Factory (*Sümerbank Basma Fabrikası*) that made a great change both in Nazilli and in the social and economic structure of the Republic of Turkey. Even though his 1930 visit that was to examine the effects of World economic crisis in Western Anatolia, and his 1931 journey that was planned as a result of Free Republican Party (*Serbest Cumhuriyet Fırkası*) and *Menemen* Events, were sorts of a trip, they were important for their results. In his each visit, great dedicated and excited crowds met him. His speeches, made during his visits in Aydın and its districts, his desires and wishes were steps into the aim of the creation a modern Turkey.

Key Words

Aydın, Mustafa Kemal Atatürk, Visit, Nazilli, Söke.

Giriş

Mustafa Kemal Atatürk'ün kazanmış olduğu zaferleri ve yeni Türk Devleti'nin kurulmasından sonra yapmış olduğu inkılâpları, Anadolu'nun çeşitli yerlerine gerçekleştirmiş olduğu yurt gezileri içinde değerlendirmek gerekir.

Mustafa Kemal Atatürk gerçekleştirdiği inkılâpları masa başında kararlaştırıp arkasından hemen uygulamaya koymamıştır. Ya inkılâpları gerçekleştirmeden önce ya da gerçekleştirdikten sonra bu kararları Türk milleti ile paylaşmış, gerçekleştirilen inkılâpların bir anlamda denenmesi yoluna gitmiştir. Böylelikle hem Türk milletinin iradesini temsil eden milletvekillerinin almış olduğu kararları asılları ile paylaşmış hem de asılların kabul etmiş ve olumlu tepkilerde bulunmuş olduğu inkılâpları milletvekillerine onaylatmıştır. Bunun sonucunda gerçekleştirilen inkılâpların Türk milleti tarafından sağlıklı bir şekilde benimsenmesinin sağlanmış olduğunu söylemek mümkündür. Mustafa Kemal, Türkiye'de kılık kıyafet kanunu ya da diğer tanımıyla şapka inkılâbını yapmak için bu inkılâptan önce o güne kadar kendisini hiç görmemiş olan Çankırı'ya, Kastamonu'ya İnebolu'ya elinde şapkısıyla gitmiştir. Yine aynı şekilde harf inkılâbını yapmış olduğu bir yurt gezisinde halkın içinde başlatmış, henüz bu inkılâpla ilgili kanun çıkmadan önce harf inkılâbının başöğretmeni sıfatıyla şehir şehir dolaşarak elinde tebeşir, meydanlarda kurulan kara tahtalarda Türk milletine yeni harfleri tanıtmıştır. Mustafa Kemal Atatürk, her inkılâptan önce çıktığı yurt gezilerinde gerçekleştireceği inkılâbın ilkelerini anlatmış, Türk halkının konuyla ilgili düşüncelerini almıştır. Uğradığı her köy, kasaba ve şehirde milletini çevresinde tek bir yürek, tek bir ses olarak görmüş, kendisine gösterilen sevgi ve bağlılığı şahsına mal etmemiştir. Hemen her geziye çıkışında Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreterliği uğrayacağı illere “karşılama törenleri yapılmamasını” duyurmasına rağmen, halk onun geçeceği yollara dökülmüştür.¹

Gazi çoğunlukla devrimlerin doğrudan halka anlatılarak başlatılması ya da sonuç ve etkilerinin gözlenmesi için gezilere çıkmıştır. Kimi kez bu ge-

¹ Mehmet Önder, *Atatürk'ün Yurt Gezileri*, İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1998, s.12.

ziler ülkedeki devrim karşıtı bir hareket nedeniyle, sorunu yerinde incelemeye ve soruna el koymaya yönelik olmuştur.² Şüphesiz geziler kadar, gezilerin yapıldığı dönemdeki olaylar da önemlidir.

Mustafa Kemal Atatürk, hayatı boyunca elli iki il merkezine çeşitli ziyaretlerde bulunmuştur. Bunun yanı sıra birçok ilçeye ve kasabaya da gitmiştir. Ziyaret ettiği ve ziyaretinin önemli sonuçlar yarattığı şehirlerden biri de Aydın olmuştur. Mustafa Kemal Atatürk'ün Aydın'a gerçekleştirdiği seyahatleri dört başlıkta değerlendirmek gerekir. Mustafa Kemal Atatürk Aydın ve İlçelerine 1924, 1930 – 1931 ve 1937 yıllarında dört kez ziyarette bulunmuştur. Mustafa Kemal Atatürk'ün bu ziyaretlerinin bazıları özel, bazıları yol güzergahında olduğu için, bazıları da harp oyunları vesilesiyle gerçekleşmiştir.³ 1931 seyahati ve Aydın Türk Ocağı'nda karşılaştığı manzara sonrası yaptığı açıklamalar Menemen Olayı ile ilgili çarpıcı değerlendirmeler içerirken, aynı zamanda Türk Ocaklarının da sonunu hazırlamıştır. 1937 yılında Nazilli'ye ziyareti sırasında açılışını yaptığı Sümerbank Basma Fabrikası ise bölgede yeni bir şehrin doğuşunun habercisi olmuştur.⁴

M. Kemal Paşa Söke de:

Mustafa Kemal Paşanın Aydın ve ilçeleri içerisinde ilk ziyaret ettiği yer Söke olmuştur. Gazi, Cumhuriyetin ilânının hemen ardından 8 Şubat 1924 tarihinde eşi Latife Hanım'la birlikte İzmir üzerinden Kuşadası yoluyla Söke'ye gelmiştir. Mustafa Kemal Paşanın Söke'ye gelişi Kuşadalı olan Mahmut Esat(Bozkurt) Bey'in kendisini Kuşadası'na daveti üzerine gerçekleşmiştir. Mustafa Kemal Paşa daha İzmir'de iken Kuşadası'nı ziyaret edeceğini öğrenen Sökeliler, Belediye Reisi Mustafa (Ersoy) Bey, kasabanın ileri gelen ailelerinden Hacı Halil Paşanın oğlu Hüseyin (Özbaş) Bey

² Gürbüz Tüfekçi, *Atatürk Seyahat Notları (1930 – 1931)* Kaynak Yayınları, II. Baskı, İstanbul 1998, s.3.

³ M. Kemal Atatürk Aydın ve ilçelerini içine alan dört seyahat gerçekleştirmiştir. Bunlar tarih sırasıyla 9 Şubat 1924 Kuşadası – Söke, 5 Mart 1930 Aydın – Nazilli, 3 – 4 Şubat 1931 Aydın – Nazilli, 9 – 11 Ekim 1937 Aydın – Nazilli ve Söke ziyaretleri şeklinde olmuştur. Mustafa Kemal Şenol, *Atatürk Aydın'da*, İzmir 1981, s. 25.

⁴ Gürbüz Tüfekçi, *Atatürk Seyahat Notları (1930 – 1931)* Kaynak Yayınları, II. Baskı, İstanbul 1998, s.3. Günver Güneş, *Atatürk'ün Nazilli Seyahatleri ve Seyahatlerin Yarattığı Sonuçlar*, *Atatürk Haftası Armağanı 10 Kasım 2004*, Genel Kurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 2004, s. 122.

öncülüğünde bir heyet oluşturmuşlardır. Kendisinin Söke'yi de şereflelendirmesi ricasında bulunmuşlar, Mustafa Kemal Paşa da bu daveti kabul etmişlerdi.

Mustafa Kemal Paşa 8 Şubat 1924 günü özel trenle İzmir'den Kuşadası'na doğru hareket etmiştir. Trende heyettekiler arasında kendilerini davet etmek üzere İzmir'e giden Hüseyin Avni (Özbaş) ve Mahmut Esat (Bozkurt) Bey'de bulunuyordu. Mustafa Kemal Paşa ve beraberindekiler aralarında Kuşadası Kaymakamı Ekrem Bey ve Cemal (Özbaş) Bey'in bulunduğu kalabalık bir heyet tarafından Selçuk İstasyonu'nda karşılandılar. Burada trenle birlikte gelen otomobillere binilerek Kuşadası'na hareket edilmiştir. Hüseyin Avni (Özbaş) Bey ve Cemal (Özbaş) Beyler ise Kuşadası'nda kafilden ayrılarak gerekli hazırlıkları yapmak üzere Söke'ye gitmişlerdi.

Mustafa Kemal Paşa önce Kuşadası'na geçmiş, burada gerekli temas ve incelemelerde bulunduktan sonra, Mahmut Esat (Bozkurt) Bey tarafından kendisi şerefine verilen ziyafete katılmışlardır. Mustafa Kemal Paşa, 9 Şubat 1924 günü saat 14:00 sıralarında Söke'ye gitmek üzere Kuşadası'ndan ayrılmıştır. Beraberinde eşi Latife Hanım, Kazım (Karabekir), Mahmut Esat (Bozkurt), Muhittin (Targan) Beyler de bulunuyordu. Kendisini Aydın'dan karşılamaya gelenler arasında ise Aydın Valisi adına Defterdar Fahri, Tahrirat Müdürü Tacettin, halk adına Belediye Reisi Fuat Şahin (Erlaçın), Meclis-i Umumi azasından Selahaddin, İstinaf Mahkemesi Reisi Reis Beyler yer alıyorlardı. Kafile Mustafa Kemal Paşaya "*Hoş geldiniz*" demek için Söke'ye doğru yola çıkmışlardır.⁵

Bir grup Sökeli Mustafa Kemal Paşayı Gıranta Mevkiinde karşıladılar. Burada Cambazaki lakabıyla tanınan Sökeli Uzun Abidin (Cambazoğlu), "*Gazi Hazretlerine Kurban Olayım!*" diyerek, kendini Atatürk'ün otomobilinin önüne attı. Hareket burada toplanan kalabalık tarafından takdirle karşılandı. Gıranta'dan bayrak sallanarak Gazi'nin Söke'ye gelmekte olduğu Sökeliilere işaret edildi.

⁵ Mustafa Kemal Paşanın Kuşadası'nda 1 gün kalıp kalmadığı konusunda herhangi bir bilgiye ulaşamadık. Ancak 8 Şubat'ta İzmir'den hareket eden Mustafa Kemal Paşanın 9 Şubat'ta Söke'ye geldiği göz önünde bulundurulursa, mutlaka Kuşadası'nda 1 gün konaklamış olmalıdır. Utkan Kocatürk, **Doğumundan Ölümlüne Kadar Kaynakçalı Atatürk Günlüğü**, İş Bankası Yay, Ankara 1981, s.244, "Reis-i Cumhuriyetimiz Gazi Paşa Söke de", **Sada-yı Hak** 9 Şubat 1340, **Ahenk** 9 Şubat 1340, **Hakimiyet-i Milliye** 10 Şubat 1340, Yaşar Çağbayır, Söke, İzmir 1989, s.69.

İzmir'deki Ahenk gazetesi yazarı Rifat (Korkud), Mustafa Kemal Paşanın Söke'ye girişini gazetede ki sütununda şu şekilde anlatmaktadır; "...Bir fısıltı Geliyor.... Süratle ilerleyen otomobiller biyografik bir sinema şeridi halinde yaklaşıyordu. Geldi.... ve indi. Saat 16³⁰ ve kurbanlar kesildi. Dualar edildi. Ve Paşa ilerledi. Temiz ve güv sesıyla askerlere hitap etti. Ve hatırlarını sordu... sonra ağırca yürüdü. Latife Hanım M. Kemal Paşa'yı takip ediyordu. Üzerinde siyah mantosu vardı. M. Kemal Paşa halkı, halk temsilcilerini, cemiyetleri, cemiyetler temsilcilerini sevince boğan selamlarıyla ilerlediler..."⁶

Mustafa Kemal Paşa maiyeti ile birlikte saat 15.00'de Söke'ye girdi. Abelaki Semtinde çok büyük bir kalabalık tarafından coşkun sevgi gösterileriyle karşılandı. Mustafa Kemal Paşa burada otomobilden indi. Kendisini karşılayanlarla kısa bir görüşme yaptı. Yürüyerek şehre girdi. Jale Tepe İlkokulu'nun önüne gelince burada hazırlanan tören takımının altında fotoğraf çektirildi. Ardından doğruca Hükûmet Binası'na gidildi.⁷

Hükûmet Binası'ndaki temaslarını tamamlayan Mustafa Kemal Paşa, buradan Belediye'ye⁸ giderek şehrin sosyal ve ekonomik durumunu yetkililerle görüşmüş ve halkın sorunlarıyla ilgili bilgi almıştır. Bu ziyaret sebebiyle şehrin "Rum Mahallesi", "**Kemal Paşa**" isminin verildiği Mustafa Kemal Paşaya bildirilmiş, Mustafa Kemal Paşa da bundan büyük bir memnuniyet duymuştur. Heyet Belediye'den Türk Ocağı'na gitmiş ve yeni inşa edilmiş olan Söke Türk Ocağı Mustafa Kemal Paşa tarafından açılmıştır.⁹ Mustafa Kemal Paşa Söke Türk Ocağı'nda biraz istirahat ettikten

⁶ Ahenk Gazetesi muhabiri Mustafa Kemal Paşanın Söke'ye geliş saati konusunda tutarlı bir bilgi aktarmıyor. Kendi açıklamalarına göre 17.30'da Mustafa Kemal Paşa Söke'den ayrıldığına göre sadece 1 saat içerisinde bütün ziyaretlerini gerçekleştirmiş olamaz. Rifat "Reis-i Cumhuriyetimizin Söke'yi Ziyaretleri", **Ahenk** 10 Şubat 1340, **Atatürk Aydın**da, s. 32.

⁷ Bu bina 1965 tarihinde yıkılmıştır. **Atatürk Aydın**'da, s.32. Atatürk'ün Söke'ye geliş tarihi olarak uzun süre 4 Şubat tarihi esas alınmıştır. Söke bu tarihsel yanlıştan ancak Yaşar Çağbayır ve Abdülkadir Güler'in gayretleri sonucu kurtulmuştur. 1995 yılından itibaren Atatürk'ün Söke'ye geliş törenleri 9 Şubat'ta yapılmaktadır. Yaşar Çağbayır, "Atatürk Söke'ye Hangi Tarihte Geldi", **Yeni Söke** 13 Kasım 1995. ve resmi girişimler için bkz: Abdülkadir Güler, **Sökeli Şairler Ve Yazarlar**, Ankara 1998, s.14-23.

⁸ 1924 yılında Uzunçarşı ile Basmacılar Caddesinin keşiştiği noktada bulunan Belediye Binası sonraki yıllarda yanmıştır. Yaşar Çağbayır, **a.g.e.**, s.69.

⁹ Türk Ocağı Binası 1930'lu yılların ortalarından itibaren Halkevi Binası olarak kullanılmıştır. Bina 1980'li yıllarda Söke Emniyet Amirliğinin olduğu yerde bulunuyordu. Yaşar Çağbayır, **a.g.e.**, s.69.

sonra, adeti olduğu üzere kahvesini içmiş, ardından Fikir İdman Yurdu ve Türk Ocağı hatırasını güçlendirerek kendi el yazısı ile her iki cemiyetin defterlerine Söke gençliği ile ilgili övücü yazılarını kaleme almıştır.¹⁰ Mustafa Kemal Paşa Söke Türk Ocağı'ndan davet üzerine eşraf'tan Hüseyin (Özbaş) Beyin evine misafir olmuş, burada bir buçuk - iki saat kadar istirahat etmiş ve kendisine burada ikinci çayı ikram edilmiştir. Hüseyin Beyin evine istirahat etmek ve çay ziyafeti için geçildiğinde, bir aile sohbeti olduğu için buraya eşi Lâtife Hanım ve yaverleri Rusuhi Beyler dışında görüşmelere başka kimse katılmamıştır. Heyetin diğer üyeleri hep beraber Söke İstasyonuna gitmişlerdir.

Hüseyin (Özbaş) Beyin evinde aile sohbeti devam ederken, İstasyonda bütün heyetin arabaları vagonlara bindiriliyordu. Cemal Özbaş 1980 yılında kendisiyle yapılan bir röportajda ziyaret gününü şöyle anlatmaktadır; “... Güneşli, fakat soğuk bir gündü. Babamın evindeki oturma salonunda bulunan şömine yanmakta idi. Mustafa Kemal Paşa içeriye girdiği zaman şömineye uzak bir yere oturdu. Latife Hanım'da Paşanın yanına geldi. Mustafa Kemal Paşa bir taraftan babamla bir taraftan da annemle konuşuyordu. Konuşmaları özeldi. Bazı sorular sordular ve cevaplar aldılar. Çaylar içilirken özel yaşamıyla ilgili konular konuşuldu. Konuşmaları Mustafa Kemal Paşa'nın özel hayatında ileride olabilecek beklenen şeylerdi...”.¹¹ Ziyaret sırasında Cemal (Özbaş) Bey Mustafa Kemal Paşanın eski eserlere meraklı olduğunu hissetmiş, daha önce kendisine hediye edilmiş Milet Harabeleri'nde bulunan bazı tarihi eserleri buldukları dolaptan çıkararak Mustafa Kemal Paşaya takdim etmiştir. Mustafa Kemal Paşa eserlerin içeriğini sorup yanıtlarını aldıktan sonra memnuniyetini belirtip teşekkür etmiştir. Mustafa Kemal Paşa saat 17:00 sıralarında Hüseyin (Özbaş) Beyin evinden ayrılmıştır. Özel otomobiliyle direksiyonda Mustafa Kemal Paşanın izniyle Cemal (Özbaş) olduğu halde hareket edilmiştir. Gazi yolculuğun sonunda İstasyonda bekleyen özel trene bindirilmiştir. Mustafa Kemal Paşa ve beraberindeki heyet 17:30 sıralarında Ortaklar'a

¹⁰ “Reis – i Cumhurbaşmızın Söke'yi Ziyaretleri, **Ahenk** 10 Şubat 1340.

¹¹ Cemal Özbaş, “Atatürk'e Ait Hatıralarını Anlatıyor”, **Atatürk Aydın'da**, s. 80 – 83.

doğru gitmek üzere Söke'den ayrılmışlardır. Söke'ye gelişlerinde olduğu gibi, ayrılışlarında da çok büyük bir kalabalık tarafından coşkun sevgi ve bağlılık gösterileriyle uğurlanmışlardır.¹²

Mustafa Kemal Paşa Aydın ve Nazilli'de:

Mustafa Kemal (Atatürk) Paşa, Aydın kent merkezini üç kez ziyaret etmiştir. İlk ziyareti 5 Mart 1930 tarihinde Antalya seyahati sırasında gerçekleşmiştir. İzmir'den 5 Mart 1930'da özel treniyle hareket eden Mustafa Kemal (Atatürk) Paşa saat 15⁰⁰'de Aydın'a gelmiştir. Kendisini Aydın Valisi Hüsnü Bey Reşadiye (Ortaklar) İstasyonu'nda karşılamıştır. Özel tren Aydın İstasyonu'na geldiğinde Mustafa Kemal (Atatürk) Paşa burada Aydın Belediye Reisi Ahmet Emin (Arkayın) ve belediye üyelerini özel vagonunda kabul etmiştir. Tren Aydın İstasyonunda 10 dakika kalmıştır. Bu süre içerisinde Mustafa Kemal (Atatürk) Paşa trenden inmemiştir.¹³

Aydın İstasyonu'nda halk Gazi'nin bir akşam Aydın'da misafir olmalarını rica etmiş, fakat Gazi bu teklifi başka bir zaman yerine getireceklerini vaat etmişlerdir. Aydın İstasyonu'nda Mustafa Kemal (Atatürk) Paşa'yı görmek için köylü – kentli büyük bir kalabalık toplanmıştı. İstasyonda halk M. Kemal Paşa'yı gördüğünde çok fazla heyecana kapılmış, trenle birlikte hareket etmeye başlamıştı. Tren halkın arkadan geldiğini hissedince bir müddet yavaş gitmek mecburiyetinde kalmıştır. Aydın Valisi Hüsnü Bey'in Aydın Vilayet sınırına kadar geçirdiği Mustafa Kemal (Atatürk) Paşa Sarayköy, Denizli, Dinar üzerinden trenle Burdur'a oradan da otomobille Antalya'ya hareket etmiştir.¹⁴

Mustafa Kemal Paşa Nazilli'de (5 Mart 1930):

Mustafa Kemal Paşa, 5 Mart 1930 yılında Aydın seyahati sırasında Nazilli'ye de uğramıştır. Mustafa Kemal Paşa 5 Mart 1930 Çarşamba günü hususi trenle İzmir istikametinden yola çıktıktan sonra Kemer, Torbalı, Selçuk, Aziziye (Çamlık), Reşadiye (Ortaklar), Karapınar (İncirliova), Aydın,

¹² Atatürk Aydın'da, s. 26 – 27.

¹³ Türkiye Cumhuriyeti'nin 75 Yılında Aydın, Aydın 1998, s. 47.

¹⁴ Hizmet 6 Mart 1930, Anadolu 6 Mart 1930, Cumhuriyet 6 Mart 1930, Vakit 6 Mart 1930.

Sultanhisar İstasyonlarında kendisini karşılayan coşkulu vatandaş topluluklarının tezahüratlarıyla Nazilli'ye gelmiştir. Gazi, Nazilli Kaymakamı, mülki ve askeri erkan, Denizli Mebusu Yusuf Bey ve Nazilli halkı tarafından coşkun tezahüratla karşılanmıştır.¹⁵ Aydın'da karşılaşılan manzaranın bir benzeri Nazilli'de de yaşanmıştır. Nazilli İstasyonu'nu dolduran binlerce insan lokomotif durunca aynı anda trene hücum etmiş, Mustafa Kemal Paşayı görebilmek için adeta birbirlerini ezmışlerdi. Nazilli İstasyonu'nda halk, Gazi'nin, şehirde bir akşam misafir olmalarını rica etmişler, Gazi kendisine yapılan bu teklife tıpkı Aydın'daki gibi teşekkür ederek karşılık vermiş, başka bir sefer bu isteği yerine getireceğini belirtmiştir.¹⁶ Mustafa Kemal Paşanın şehirlerinde kalamayacağını duyan Nazilliler bu duruma üzülmüşler; ancak Gazi'ye de tezahürat yapmaktan geri kalmamışlardır. Mustafa Kemal Paşa çok az kaldığı Nazilli İstasyonu'ndan Aydın Valisi Hüsnü Bey'in refakatinde vilayet hududuna kadar uğurlanmıştır.¹⁷ Mustafa Kemal Paşa aynı gün Sarayköy, Denizli, Dinar üzerinden trenle Burdur'a, oradan da otomobille Antalya'ya hareket etmiştir.

Mustafa Kemal Paşanın Aydın ve Nazilli'yi İkinci Ziyareti:

Mustafa Kemal (Atatürk) Paşanın 1931 yılında Aydın'ı ziyareti doğrudan doğruya yapılan bir gezi şeklinde olmamıştır. Mustafa Kemal (Atatürk) Ankara'dan İzmir'e 27 Ocak 1931'de gelmiş, burada bulunduğu sırada Aydın-Nazilli üzerinden Balıkesir'e kadar uzanan bir yurt gezisi plânlamıştır.¹⁸ Gezinin düzenlenme nedeni ise ikinci çok partili hayata geçiş denemesinde Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kurulmasını takip eden süreçte yaşanan inkılâp karşıtı olayların ortaya çıkmasıydı. Yeni Türkiye Cumhuriyeti'ne ve yönetim anlayışına muhalif olanlar, Cumhuriyet rejimini ortadan kaldırmaya yönelik faaliyetlere girişmişler, bunun sonucunda Serbest Cumhuriyet Fırkası kendisini feshetmiş olmasına rağmen, 23 Aralık 1930'da Menemen'de gerici bir isyan hareketi ile karşı karşıya kalmıştır.

¹⁵ Anadolu 6 Mart 1930.

¹⁶ Hizmet 6 Mart 1930.

¹⁷ Anadolu 6 Mart 1930, Milliyet 6 Mart 1930, Cumhuriyet 6 Mart 1930.

¹⁸ Atatürk Ve İzmir, İzmir Gazeteciler Cemiyeti Yayını, İzmir 1981, s.53, Tahir Kodal, "Mustafa Kemal Atatürk'ün Denizli Ziyaretleri, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, c:19, sayı:55, Mart 2003, s.152.

İsyan ve isyan sırasında Cumhuriyet rejiminin sembolü durumundaki genç bir yedek subayının öldürülmesi Mustafa Kemal Paşayı ve Türk Milleti'ni bir hayli üzmüştür. Bu üzücü olaydan sonra düşünülen gezi, Mustafa Kemal (Atatürk)'in "Büyük Ege Gezisi" olarak bilinmektedir.¹⁹

Mustafa Kemal (Atatürk) Paşa, çok partili demokrasi düzeninin bizde ikinci denemesi olan Serbest Fırka hareketinden sonra bu fırkanın yaptığı eleştiriler üzerine sorunları yerinden incelemek ve görmek amacıyla CHP Genel Sekreteri Recep (Peker) Beyin Başkanlığı altında, çeşitli bakanlıklardan uzmanları da içine alan bir komisyon kurdu. Bu komisyon 3 ay çalışarak, Mustafa Kemal (Atatürk) ile birlikte Anadolu gezilerine katılmış, ayrıntılı bir rapor hazırlamıştır.²⁰ Rapor söz konusu gezinin de bir parçasıydı. Mustafa Kemal Paşanın yapacağı bu gezi ile Batı Anadolu'da yaşayan insanlarla yüz yüze görüşmesinin, bölge halkının nabzını tutmasının, gidilecek yerlerin ihtiyaçlarını yerinde tespit etmesinin, yapılmakta olan yatırımların son durumunu görmesinin, halkın sosyal, kültürel ve ekonomik durumları hakkında sağlıklı bilgiler almasının hedeflenmiş olduğunu söylemek mümkündür. Gezinin programında pek çok il ve ilçe olduğu gibi Aydın ve Nazilli'de bulunuyordu. Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreteri M. Tevfik tarafından Cumhurbaşkanlığı'nın 3 Şubat 1931'de Aydın ve Denizli'yi kapsayan bir geziye çıkacağı 1 Şubat 1931'de Başbakan İsmet (İnönü) Bey'e bildirilmiştir. Gezi güzergahında gerekli güvenlik tedbirlerinin alınması gerektiğinin ilgili valiliklere bildirilmesinden sonra, Mustafa Kemal (Atatürk) Paşa ile beraberinde yakın arkadaşları Vasıf (Çınar), Kılıç Ali, İzmir Valisi Kazım (Dirik), Aydın Milletvekili Dr. Reşit Galip, Recep Zühtü Beyler, Salih Bey, Başyaver Rusuhi, Başkatip Tevfik, generaler ve kalabalık bir toplulukla Aydın'a doğru hareket etmiştir. 3 Şubat 1931'de İzmir'den saat 10:00'da hareket eden tren 15:00'te Aydın'a ulaşmıştır. Aydın Valisi Fevzi (Toker) Bey ve Ordu Müfettişi Fahrettin Altay Paşa, Mustafa Kemal (Atatürk)'i il sınırında karşılayarak, Aydın İstasyonu'na kadar refakat etmişlerdir. Mustafa Kemal Paşayı taşıyan özel tren

¹⁹ Halil Oran, *Atatürk Denizli'de*, Denizli 1975, s.2.

²⁰ Ahmet Hamdi Başar, *Atatürk ile 3 Ay ve 1930'dan Sonra Türkiye*, İstanbul 1945.

daha Aydın'a gelmeden Germencik İstasyonu'nda halk tarafından durdurulmuş ve burada kendisine taze incir ikram edilmiştir. Karşılama töreni yapılmaması için yapılan tüm uyarılara rağmen, özel tren Aydın İstasyonu'na geldiğinde inanılmaz bir kalabalık bulunuyordu. Yağmurlu bir hava olmasına rağmen, Aydın tren istasyonu'nda binlerce kişi Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarını heyecan ve coşkuyla kucaklamıştır.²¹ Şehir bayraklarla donatılmış, taklar kurulmuştu. Mustafa Kemal (Atatürk)'i karşılama oldukça görkemli olmuştu. Mustafa Kemal (Atatürk) refakatiyle beraber dinlenmek için önce Vali Konağı'na geçmiştir. Öğleden sonra Topyatağı'ndaki garnizonu, saat 16:00'da da Aydın Belediyesi'ni ve CHF'ni ziyaret eden Gazi'ye burada Belediye Başkan Vekili Emin Bey tarafından şehrin sorunlarıyla ilgili bilgiler verilmiştir.²²

Aydın Belediyesinde Mustafa Kemal (Atatürk)'i gören eski Belediye Fen İşleri Müdürü İrfan (Saylam) Bey orada geçen konuşmaları şöyle aktarmaktadır. "...Mustafa Kemal Paşa, Topyatağı'ndaki Garnizonu ziyaretinin ardından yanındaki 5-6 refakatçi ile Belediye'ye gelmiştir.²³ Mustafa Kemal Paşa yanındakilerle beraber Belediye Reisi odasına alınmış ve reisi koltuğuna oturmuştur. Dönemin Aydın Belediye Başkanı ile konuşurken;

– Belediye olarak ne gibi faaliyetiniz var? sorusuna Aydın Belediye Başkanı Ahmet Emin (Arkayın) Bey;

– Yeni biten istikamet haritasının tatbiki en büyük meşgalemizdir. Diye yanıt verdi. Mustafa Kemal Paşa haritayı görmek istediğini söyledi. Harita belediye görevlileri tarafından belediye başkanlığı odasına getirildi ve Mustafa Kemal Paşa'nın masasına konuldu. Mustafa Kemal Paşa'nın harita getirildikten sonra ilk sorusu:

– Harita cihetinde mi? oldu. Aldığı olumlu yanıt üzerine bu kez:

– Şimdi bulunduğumuz yeri gösterin" dedi. Yer gösterildi. Bunun üzerine; haritanın ne kadar alan kapladığı ve yol genişliklerini soran Musta-

²¹ Anadolu 4 Şubat 1931, Yeni Asır 4 Şubat 1931.

²² Mehmet Önder, Atatürk'ün Yurt Gezileri, İş Bank Yay., Ankara 1998, s. 64, Atatürk Aydın'da, s. 48

²³ 1930'lu yıllarda Aydın Belediyesi önceleri Reji Binası, ardından Lonca olarak kullanılan binada hizmet veriyordu. Bu binanın yol kapısı sağında Belediye Reisi'liği odası bulunuyordu. (Yazarın Notu)

fa Kemal Paşa aldığı yanıtlar karşısında tatmin olmuş, özellikle cadde ve yol genişliğine dikkat edilmesi gerektiğini belirtmiştir.²⁴

*Buradan CHF Binasına gidilmiştir. Fırka Binasında çeşitli esnaf kuruluşlarının temsilcileri toplanmışlardı. Ekonomik sıkıntılardan, üretimin gereği gibi değerlendirilmediğinden söz açıldı. Mustafa Kemal (Atatürk) daha çok kooperatifçilik üzerinde duruyor, üretim kooperatiflerinin arttırılmasını istiyordu. Akşam saatlerinde Türk Ocağı'na uğradı. O tarihteki Ocak Başkanı Fevzi (Germen) Bey üyelerle Mustafa Kemal Paşa'yı karşıladı..."*²⁵

1931 yılında iki katlı bir bina olan Türk Ocağı'nın alt katı kahvehane olarak kullanılıyordu. Mustafa Kemal Paşa ilk olarak kahvehaneye uğramış, burada oyun oynayanların aldıkları sayıları yazdıkları el tahtasındaki eski yazıyla yazılmış rakamları görünce, buradakilere "bu rakamlar yasadık değil mi?" diyerek kızmış ve daha sonra üst katta bulunan Türk Ocağı'na çıkmıştır.²⁶ Ocak'ta Fevzi (Germen) Beyin başkanlığındaki idare heyetiyle tanıştıktan sonra, Fevzi Bey'e sorular sormaya başlamıştır. "Aydın nüfusu ne kadardır? Bunun ne kadarı şehirlerde, ne kadarı köylerde yaşamaktadır; buradaki faaliyetiniz hangi safhadadır?". Böyle bir soruyla karşı karşıya kalacağını tahmin etmeyen Fevzi Bey, tahmini ve geliş güzel birkaç rakam söylemiş, verilen yanıtlardan tatmin olmayan Mustafa Kemal Paşa bu kez; "kültür, sağlık ve ekonomi konularında köylüyü aydınlatacak çalışmalarının olup olmadığını" sorar. Toplantıda bulunan grup içerisinde Emin Bey; "Harcırah ve vasıtalarının olmadığı için köylere gidemediklerini" söyler. Bunun üzerine Gazi Mustafa Kemal "siz gidemiyorsunuz ama bir sürü yobaz çarığı çektiği gibi sırtında torbası ile karanfil yağı satacağım diye inkılâbı köstekleyen yayımlarla köylere adım adım dolaşmaktadır. Sizin ise bu uğurda en küçük tedbir ve hareketiniz yok." diyerek Menemen olayına atıfta bulunmuş, istediği yanıtları alamamanın verdiği kızgınlık kısa sürede hayal kırıklığına dönüşmüştür.²⁷

²⁴ Atatürk Aydın'da, s.91.

²⁵ Anadolu 4 Şubat 1931, Yeni Asır 4 Şubat 1931, Vakit 4 Şubat 1931, Hakimiyet-i Milliye 5 Şubat 1931, Atatürk Aydın'da, s.91.

²⁶ Atatürk Aydın'da, s.51.

²⁷ Anadolu 5 Şubat 1931, Cumhuriyet 5 Şubat 1931, Yarın 5 Şubat 1931, Atatürk Aydın'da, s.51.

Mustafa Kemal Paşanın Aydın Türk Ocağı'ndaki bu sürpriz diyalogu kafasında Türk Ocakları'nın rejim içerisindeki konumu ile ilgili kaygılarını da arttırmıştır. Dahası Ocaklar yeni parti kurulduğundan beri epey çalkantı içerisinde idi. Büyük bir olasılıkla ocakların partiyle bütünleşmesine giden süreç, Aydın Türk Ocağı'ndaki bu ilginç diyalog sonrasında atılmıştır.

Mustafa Kemal (Atatürk) bu konudaki ilk mesajlarını da Aydın ziyaretinde Türk Ocağı'nda dile getirmiştir.²⁸

*"...Türk Ocakları CHF'nin hars şubesidir. Fırka millete mürebbilik yapacak ilim, iktisat, siyaset ve güzel sanatlar gibi bütün hars sahalarından vatandaşları yetiştirmek için pişivalik edecektir. Ocaklılar CHF'nin programını vatandaşlara izah etmekle asıl vazifelerini yapmış ve mefkurelerine en büyük hizmeti ifa etmiş olurlar...Gayeniz bu çok faydalı olduklarına kati kanaatimiz bulunan yol üzerine de milleti ahenk olarak yürümekten ibarettir..."*²⁹

Mustafa Kemal Paşanın birkaç ay öncesine kadar rejime muhalefet eden unsurların toplandığı SCF'nin oldukça güçlü olduğu Aydın'da ve Türk Ocağı'nda karşılaştığı heyecansız ve rejimin ideallerinden uzak topluluklar karşısında verdiği mesajlar ve yaptığı konuşmalar farklı bir ton taşımakta, irtican bölgede güç kazanmasının faturasını iyi çalışmadıklarını söylediği Türk Ocağı'na kesmektedir.

Mustafa Kemal (Atatürk) Türk Ocağı'ndan ayrıldıktan sonra Gazi'nin eleştirileri karşısında şimşekleri üzerine çeken Türk Ocağı idare heyeti toptan istifa etmiştir. Yerine Asaf Gökbel başkanlığında yeni bir idare heyeti oluşturulmuştur. Mustafa Kemal Paşa bu olayın ardından geceyi trende geçirmiştir.³⁰

Mustafa Kemal Paşanın Aydın kent merkezini ikinci ziyaretinde Adnan (Bey) Menderes ve arkadaşlarıyla da görüşmüş olduğu yıllar sonra Şevket Süreyya Aydemir'in İkinci Adam eserinde ve Akis Dergisi'nde belirtilmiş-

²⁸ İbrahim Karaer, *Türk Ocakları ve Atatürk*, Türk Yurdu Neşriyatı, no: 11, Ankara 1993, s.12.

²⁹ Günver Güneş, "Aydın Türk Ocağı", *Türk Yurdu*, c:22, sayı :181,Eylül 2002, s.56, "Mustafa Kemal Paşa Türk Ocağında", *Anadolu* 5 Şubat 1931, *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, (Haz: Nimet Arsan)3. Baskı, c.II, Ankara 1981, s.267.

³⁰ Mehmet Önder, a.g.e., s.65, *Aydın İl Yıllığı 1967*, s.118.

tir. Menderes Mustafa Kemal Paşa'nın 1931 yılı Şubat ayı başında Aydın'a gerçekleştirdiği ziyareti şöyle anlatmaktadır.

“...Atatürk yurt seyahatine çıkmışlardı. Aydın'a da geldiler. Ben Halk Partisi reisi idim. Bütün Serbest Fırka mevcutlarının Halk Partisinin kademelerine jurnal edilmiş olduğu için Aydın'da bir çok ziyaretlerini yaptığı halde, Halk Partisi'ne gelmeyi arzu etmediler. Nihayet, Vasif Çınar ve arkadaşlarını ısrarları üzerine ve eminim ki istemeyerek, sırf usul zaruretiyle yaptıkları bu ziyaretin uzamamasını, mümkünse beş dakikada bitirilmesini arzu ediyordu. Nitekim teşriflerinden sonra, ikram ettiğimiz sigarayı dahi almak istemediği gibi, kahve emredip etmediklerini sordum, onu da istemediler...Konuşmaya başlayınca, memleket mevzularından bahis açıldı...Başladığımız hasbıhalde, o zaman ki isimleri ile Gazi Hazretlerinin son derece alakalandıkları aşikar görünüyordu. Orada İl İdare Kurulundan yedi aza ve İlçe İdare Kurulundan yedi aza hazırladılar. Fakat iltifat buyurdular. Hasbıhal Atatürk ile hemen hemen aramızda geçti. İlk defa teklif ettiğim sigarayı almayan ve kahve istemeyen Büyük Gazi'nin, memleket meseleleri üstüne hasbıhal derinleştikçe, kendilerine zaman zaman takdim ettiğim bir paket Gazi sigarasını içip bitirmiş olduğunu, avdetlerinde müşahede ettim. Ve ayrıca dört kahve emir buyurdıkları da bugünkü gibi hatırımdadır. Programlarında da aksaklık oldu. Çünkü, birkaç dakikalık bir ziyaret için buyurdıkları orada tam dört saat kaldılar. Konuştuğumuz mevzular sanayileşme ve kooperatifçilik mevzuları idi. Ertesi gün Denizli'ye teşrif edeceklerdi. Vasif (Çınar) ve Halil (Onaran) vasıtasıyla bana iki emirleri oldu: O zaman henüz devam etmekte olan Türk Ocakları İdare Heyetinin değiştirilmesi ve muhasebimizin şirket merkezini teşkil eden Zirai İstihsal ve Kredi Kooperatifleri meselesiyle, sanayileşme mevzuu üzerinde konuştuğumuzun bir küçük rapor halinde konularak, ertesi gün Denizli'den Aydın'a geçerken tevdiini istediler. Bu emirleri yerine getirildi...”³¹

Yine Menderes'in ifadesiyle bu diyalogun ardından kendisinin talebi olmadığı halde CHP milletvekili yapıldığını ve Atatürk'ün Recep Peker'e “Bugün konuştuğum genç, elbette burada bizim parti mutemetleri ile çalı-

³¹ Şevket Süreyya Aydemir, *İkinci Adam*, c:3, Remzi Kitapevi, 6.Baskı, İstanbul 2000, s.75-76.

şamaz. Şayan-ı dikkat bir gençtir.” şeklinde görüş belirterek kendisini beğendiğini ve keşfettiğini söylemektedir.³²

3 Şubat 1931’de Aydın’a gelen ve burada bazı inceleme ve ziyaretlerde bulunduktan sonra geceyi Aydın’da treninde geçiren Mustafa Kemal Paşa ertesi gün sabah Nazilli’ye doğru yola çıkmıştır.³³ Mustafa Kemal Paşa bu seyahati sırasında Nazilli’de istasyonda yarım saat kadar kalmıştır. Mustafa Kemal Paşa istasyonda konaklayan treninde Türk Ocağı, Belediye, CHF Heyetleri, çiftçi, öğretmen ve şehrin ileri gelenlerini kabul etmiş, onlarla memleket işleri hakkında konuşmalar yapmıştır. Nazillililer yanmış olarak ellerine geçen şehrin ihyası için Yunanlılardan kurtuluştan itibaren 2,5 milyon liralık yeni inşaat yaptıklarını, pamuk ziraatının vaziyetini ve istikbâlini anlatmışlar, yapılmakta olan Menderes Kanallarının tamamlanmasını talep etmişlerdir. Kurulması kararlaştırılıp arazisi satın alınan Pamuk Islah İstasyonu’nun bir an evvel bitirilmesi temennisinde bulunmuşlardır.³⁴

Nazilli İstasyonu ve civarını doldurmuş olan binlerce Nazillili, Gazi Mustafa Kemal’e sevgi gösterilerinde bulunmuşlar, Mustafa Kemal Paşada karşılık vererek Nazilli halkını samimiyetle selamlamışlardır.³⁵ Mustafa Kemal Paşa kısa Nazilli ziyaretinin ardından Denizli’ye geçmiştir. Denizli’deki temaslarının ardından 5 Şubat 1931’de Denizli’den İzmir’e dönmüştür.³⁶

Denizli’de kısa bir süre kalan Mustafa Kemal Paşa dönüşünde yine Aydın İstasyonundan geçerken büyük bir kalabalık tarafından karşılanmış, binlerce Aydınlı “Yaşa Gazi!” tezahüratlarıyla Mustafa Kemal Paşa’yı selamlamışlardır.³⁷ Bu arada Aydın Ortaokulu Müdürü Refik Yıldırım (Telli-

³² Adnan Menderes 1931 seçimlerinde Aydın milletvekili olmuş ve 1945’lere kadar CHP Aydın milletvekilliği yapmıştır. *Yurt Ansiklopedisi* “Aydın” cilt: 2, İstanbul 1980, s.1007.

³³ *Anadolu* 5 Şubat 1931, *Yeni Asır* 5 Şubat 1931, *Vakit* 5 Şubat 1931, *Cumhuriyet* 5 Şubat 1931, *Hakimiyet-i Milliye* 5 Şubat 1931.

³⁴ Mustafa Kemal Paşa’nın 1930-1931 yıllarında gerçekleştirdiği seyahatler sırasında TBMM tutanak yazıcılarının halkın istek ve şikayetlerini not olarak tutmuşlardır. Bunlar daha sonra bir rapor haline getirilmiştir. Bu raporlarda Türkiye’nin o günlerde içinde bulunduğu koşullar, yaşanan olaylar ve sonuçları ayrıntılarıyla değerlendirilmiştir. Bu raporlar içerisinde Nazilli ile ilgili olan da yörede yeti-şen mahsullerin pazarlanması, ulaşım, Menderes su kanallarıyla ilgili bilgiler bulunmaktadır. Rapor için Bkz: Gürbüz Tüfekçi, a.g.e., s.12.

³⁵ *Anadolu* 5 Şubat 1931, *Yeni Asır* 5 Şubat 1931.

³⁶ Tahir Kodal, “Mustafa Kemal Atatürk’ün Denizli Ziyaretleri”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, c:19,sayı:55, Mart 2003, s.157-160.

³⁷ *Yeni Asır* 6 Şubat 1931, *Anadolu* 6 Şubat 1931.

oğlu) Bey Mustafa Kemal Paşanın treninin Aydın'da daha fazla süre kalması için trenin önüne geçmiş, bütün gücüyle Mustafa Kemal Paşa'ya seslenmişti. Bağırmacları İstasyonda toplanan Aydınlıların alkış ve tezahüratı arasında anlaşılmıyordu. Tren yavaş yavaş hareket edince ezilmemek için rayın içinden çıkmaya mecbur kaldı. 1930'lu yıllarda Aydın merkezinden geçen demiryolunun üstü açıktı. Halk duvarların iki tarafında trenle beraber yürüdü. Halkın beraber gelmesi üzerine Mustafa Kemal Paşayı taşıyan tren izdiham nedeni ile 1980'li yıllarda Belediye Elektrik İşletmesinin bulunduğu yerdeki köprüden geçince durmak zorunda kalmıştır. Mustafa Kemal Paşa halkın yoğun ısrarları üzerine vagonun arkasındaki balkondan Aydınlıları eliyle selamladı. Allahaismarladık işareti yaptı. Bir ara eliyle 1930'lu yıllarda yanık ve boş bir arazi olan Aytepe'yi işaret etti.³⁸

Atatürk'ün Aydın ve Nazilli'ye Son Ziyareti:

Atatürk'ün 9 Ekim 1937'de Aydın ve ilçelerine ziyareti memleket çapında yankılar uyandıran bir seyahat olmuştur. Bu seyahat aynı zamanda Atatürk'ün Aydın'a yaptığı son seyahattir. Atatürk, Ege Manevralarını izlemek üzere refakatindeki Başvekil İsmet İnönü, bakanlar ve milletvekilleriyle birlikte 8 Ekim 1937'de Ankara'dan Aydın'a doğru hareket etmiştir. Atatürk bu seyahati nedeniyle Ankara'dan siyasî müsteşarlar, mebuslar, generaller, vekaletler ileri gelenleriyle, Ankara Valisi ve Emniyet Müdürü ile büyük bir kalabalık tarafından uğurlanmıştır.³⁹ Atatürk'ün Aydın'dan geçerek Nazilli'ye geleceği haberi üzerine trenin geçeceği güzergah üzerindeki İstasyonlar halk tarafından doldurulmuştu. Atatürk Çamlık, Ortaklar, Germencik, Erbeyli, İncirliova üzerinden Aydın İstasyonu'na ulaşmış ancak burada hiç konaklamadan, doğrudan Nazilli'ye hareket etmiştir. Atatürk'ün Nazilli'ye geleceğini duyan halk ilçe merkezine akın etmiş, Yapılacak karşılama törenleri nedeniyle Nazilli baştan başa bayraklarla süslenmişti. Bütün nakil vasıtaları yakın vilayetlerden, kazalardan birbiri ardına Atatürk'ü görmek, Nazilli'de kurulan Basma Fabrikası'nın açılışında bu-

³⁸ Atatürk Aydın'da, s. 89-90.

³⁹ Ulus 8 Ekim 1937, Cumhuriyet 9 Ekim 1937, Aydın 9 Ekim 1937, Anadolu 9 Ekim 1937, Yeni Asır 9 Ekim 1937.

lunmak için halk kitlelerini şehre ve tören alanlarına taşımıştır. Atatürk'ün Nazilli'ye geleceği haberini alan halk, 8 Ekim gece yarısından itibaren Nazilli İstasyonu civarında marşlar, türküler söyleyerek canlı bir bekleyiş içerisinde girmişlerdi. Ulus gazetesi muhabirinin ifadesiyle “*Kasaba emsalsiz bir bayram şenliği içinde çalkalanıyordu*”.⁴⁰ Nazilli'ye ilk gelenler saat 12:00'de Nazilli İstasyonu'nda yer alan Aydın-Nazilli heyetleriyle, Tire Bandosu'nun selam havası eşliğinde, Ege manevraları için bölgede bulunan ordu komutanları oldular. Bu grup içerisinde Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak, İkinci Ordu Müfettişi Orgeneral İzzettin Çalışlar, Genelkurmay Asbaşkanı Asım Gündüz, Jandarma Genel Komutanı Naci İldeniz bulunuyordu. Hemen sonra gelen ikinci tren ise Trakya Umum Müfettişi General Kazım Dirik ile İzmir Valisi Fazlı Güleç'i getirmiş, kabile İstasyon'da birleşerek hep beraber Nazilli Halkevi'ne gitmiştir.⁴¹

9 Ekim 1937'de saat 12:40'da Başvekil vekili Celal Bayar ile birlikte Dahiliye Vekili ve CHP Genel Sekreteri Şükrü Kaya, Nafia Vekili Ali Çetinkaya, Hariciye Vekili Tevfik Rüştü Aras, Milli Müdafaa Vekili Kazım Özalp, Maliye Vekili Fuat Ağralı, Kültür Vekili Saffet Arıkan, Gümrük ve İnhisarlar Vekili Ali Rana, Orman Umum Muhafaza Komutanı Korgeneral Seyfi başka bir özel trenle Nazilli'ye gelmişlerdir. Bu ikinci kabile kendilerinden önce gelen komutanlar ve konuklarla beraber Nazilli Halkevi'ne geçmişlerdir. Saat 13:30'da Atatürk'ü taşıyan özel tren Nazilli'ye geldi. Atatürk'e bu seyahat esnasında İsmet İnönü, Afet İnan, Kütahya Milletvekili Recep Peker, Ziraat Vekili Şakir Kesebir refakat etmişlerdir. Atatürk'ü taşıyan özel tren Nazilli'ye yaklaşırken, yaşananları olayın canlı tanıklarından Afet İnan şöyle ifade etmektedir.

“... *Tren sabahtan beri münbit, sulak ve yeşillik bir vadiden ilerliyor. İki taraftan hafif yükselen dağlar tabiatın en çok özenerek işlediği kıvrımlarıyla şekil almış olan bu yerlere sahip olanları da iyi seçmiş, bu yurt Türk'ün mukaddes toprağı...Nazilli'ye yaklaşıyorduk. Atatürk merakla H.Reşit Tankut'a sordu “Nazilli ne demektir?” Onun izahatı bitmeden tre-*

⁴⁰ Ulus 10 Ekim 1937.

⁴¹ Aydın 10 Ekim 1937.

*nin içini genç ve gür sesler doldurmuştu. "Yaşa Atatürk". Bu candan seslerle kuvvetlenen heyecan, istasyona inildiği zaman Atatürk'ü daha çok etkilemişti. O halk içinde mesut anlarını yaşıyordu..."*⁴²

Mebuslar ve çevre il ve ilçelerden gelen on binden fazla halk coşkulu bir şekilde karşılaşmıştır. Atatürk burada sırasıyla Mareşal Fevzi Çakmak'a, vekillere iltifat ettikten sonra, Nazilli Halkevi'ne giden yolun iki tarafına sıralanmış ve geniş meydanı doldurmuş halkın tezahüratları arasında kısa süre dinlenmek için Nazilli Halkevine geçmiştir.⁴³ Halkevinde kısa bir süreye dinlenen Atatürk buradan kendisine eşlik eden kafile ile birlikte Nazilli Basma Fabrikası'na doğru yola çıkmıştır. Atatürk Nazilli Basma Fabrikası İstasyonu'nda Sümerbank Meclisi Reisi Safa Bey, Genel Direktör, Basma Fabrikası Müdürü Targa, Trakya Umum Müfettişi General Kazım Dirik, gazete temsilcileri ile orada toplanmış halk tarafından büyük tezahürat eşliğinde karşılanmıştır. Fabrika'da toplanan halkın Nazilli İstasyonu'nda toplananlardan en az iki misli olduğu dönemin yerel ve ulusal basınında belirtilmiştir.⁴⁴ Atatürk'ü görmek için İstasyon'dan fabrika müdüriyet binasına kadar parke döşeme yolun iki tarafında halk düzenli bir şekilde sıralanmıştı. Sıra ile dizilmiş küçük kızlar ellerinde pamuk dallarıyla misafirlerini karşılamışlar, bunları Atatürk'e hediye etmişlerdir.

Fabrika binaları ve meydan bayraklarla süslenmişti. Atatürk beraberindeki zevatla Basma Fabrikası'nın bulunduğu mahalle teşrif ettikleri zaman orada toplanmış on binlerce halk tarafından halkevi orkestrası olduğu halde, coşkun tezahüratlarla "yaşa", "varol" tezahüratlarıyla karşılanmıştır.⁴⁵ Atatürk Müdüriyet Dairesine doğru yaya olarak çıkmış ve orada kısa bir süre dinlenmiştir. Sonra balkona çıkarak kendisine sevgi gösterisinde bulunup tezahürat yapan kalabalık halk kitlesini selamlamıştır.⁴⁶ Atatürk Nazilli'ye gelişinde gri bir elbise giymişti ve siyah iskarpinleri vardı. Fabrika'nın Müdüriyet Binası'nın şeref direğinde Cumhurbaşkanlığı bayrağı dal-

⁴² Cumhuriyet 12 Ekim 1937, Afet İnan, *Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler*, Ankara 1968, s. 333.

⁴³ Ulus 10 Ekim 1937, Aydın 10 Ekim 1937, Anadolu 10 Ekim 1937, Yeni Asır 10 Ekim 1937.

⁴⁴ Aydın 10 Ekim 1937, Ulus 10 Ekim 1937, Anadolu 10 Ekim 1937, Cumhuriyet 10 Ekim 1937.

⁴⁵ Cumhuriyet 10 Ekim 1937.

⁴⁶ Aydın 10 Ekim 1937, Anadolu 10 Ekim 1937, Ulus 10 Ekim 1937.

galanıyordu. Fabrikanın giriş kapısının yan tarafına konulmuş kitabede de şu ifade dikkati çekiyordu.⁴⁷ “Atatürk Birinci Endüstrileşme Planı’na göre Sümerbank’ın kurduğu ilk Türk Basma Fabrikasını açtı. 9 Ekim 1937.”

Atatürk Fabrika Genel Müdürü’nün odasında dinlenirken, Nazilli Halkevi Başkanı Sami Kutluğ Bey ile Başvekil vekili Celal Bayar Bey birer konuşma yapmışlardır. Nazilli halkı adına Avukat Sami Kutluğ Bey yaptığı kısa konuşmada şunları söylemiştir. “...Ey büyük Türk ve yüce Önderimiz; Cumhuriyet’in Nazilli’ye hediye ettiği Basma Fabrikası’nın açılma törenine yüce huzurlarıyla şeref verdiklerinden dolayı ulu önderimize Nazilli Halkı’nın minnet ve şükranlarını arz etmeme yüksek müsaadelerini dilerim. Büyük Türkiye Cumhuriyeti’nin daima büyük Başbuğundan aldığı ilham ve direktiflerle yurdu ve ulusu her yönden ve her bakımdan yükseltmek, refah ve saadete kavuşturmak, uğrunda sarf ettiği geceli gündüzlü mesainin verimli ve feyizli neticeleriyle aziz Türk Yurdu baştan başa bezemiştir. Şimdi şu dakikada açılma merasimi yapılmakta olan kombina o mesut başarılar silsilesine taç olacak değilse bilerek olabilecek ve muhitimize refah ve saadet getirecek yeni bir sanat abidesidir. Bu itibarla bize böyle kıymetli bir müessese armağan etmek lütfunda buldukları için büyük şef Sayın Atatürk’e ve onun değerli mesai arkadaşlarına Nazilli Halkı adına tekrar tekrar şükranlarımı arz ederken, bugünkü törene huzurlarıyla ziyet veren bütün yurttaşlarıma da teşekkürü bir borç bilirim. Yaşasın Atatürk, Yaşasın Türk Milleti...”⁴⁸ Başvekil vekili Celal Bayar da konuşmasında fabrikanın geçirdiği evrelerden söz ederek şunları söylemiştir. “Büyük Reisi Cumhuriyetimiz, sayın bayanlar, baylar! Milletine layık olduğu şerefi, adı ve milletinin tabi temayüllerine hakiki istikamet veren büyük halaskar Atatürk’ün irşat ve işaretleriyle İnönü hükümeti’nin tatbik ettiği Birinci Beş Yıllık endüstrileşme programımızda yer alan Nazilli Basma Fabrikası’nın kurulmasını ve işletilmesini Sümerbank’a emanet etmiştik. Bankamız fabrikayı kurmak için Sovyet endüstrisi ile teşvik-i mesai etti. Ve şimdi yakından göreceğiniz bu büyük ve modern fabrikayı vücuda getirdi.

⁴⁷ Aydın 10 Ekim 1937.

⁴⁸ “Nazilli Kombinasyonun Açılışı”, Anadolu 10 Ekim 1937, “Atatürk Nazilli’de” Yeni Asır 10 Ekim 1937.

Sümerbank'ın çok kıymetli mesaisini ve Türk mühendis ve işçilerinin gayret ve ehliyetlerini burada takdirle sevgiyle yad ederken, Sovyet teknisyenlerinin bizimle samimi işbirliğini tebarüz ettirmekten zevk duyarım. Fabrika makinelerinin ve teçizatının ekseriyeti yakın komşumuz ve dostumuz Sovyet Rusya'dan alınmıştır. Sovyet Cumhuriyetleri Birliğiyle ekonomik iş birliğimizin yeni bir ifadesi olan bu fabrikanın işletilmeye açılmasında Türkstory İdaresinin mesaisini memnuniyetle hatırlamayı vazife bilirim. Fabrika 18 ayda kurulmuştur. Bina ve makineleri dahil olduğu halde altı milyon liraya mal olmuştur. Sümerbank fabrikaya ayrıca 1,5 milyon liralık bir pamuk alarak işleyecektir. Fabrika 28 bin iş ve 800 otomatik tezgah ile çalışacak ve 2.400.000 kilo iplik istihsal edecektir. Bununla 20 milyon metre basma imal edecek aynı zamanda eski bir el ve ev sanayi yatağı olan bu muhitin de iplik ihtiyacını temin eyleyecektir. Fabrika senede 15 bin ton kömür yakacaktır. Her gün vasatı 2400 işçi çalıştıracak ve ücret olarak senede 1 milyon lira ödeyecektir. Anlaşıyor ki muhitin iş hacmine fabrika doğrudan doğruya ve bil-vasıta her sene beş milyar lirayı geçen yeni bir hareket ve kazanç ilave edecektir. Nazilli Basma Fabrikası, ilk Türk Basma Fabrikası olmakla tarihi bir şeref taşıyor. Fakat bu fabrika o şereften daha üstün ve emsalinin erişemediği daha büyük bir mazhariyete malikdir. Atatürk büyük halaskar açılış töreninde yüksek huzurlarıyla şeref bahşetmişler ve riyaset buyurmuşlardır. Kendilerine, hükümet, mesai arkadaşlarıma ve şahsım namına derin şükranlarımı arz ederim".⁴⁹ Yapılan konuşmaların ardından Atatürk, Fabrika'nın direktörlük dairesinden çıkarak iplik dokuma ve halı makinelerinin bulunduğu binanın kapısı önüne gelmiştir. Fabrikanın elektrik santralinin önüne ulu önderin elektrikle süslenmiş bir büstü konulmuştu. Bu büstü Atatürk'ün dikkatini çekmiş, "Güzel" diyerek fabrika müdürüne iltifatta bulunmuştur. Fabrika Müdürü Fazlı Bey de "Dünya durdukça büstünüz burada olacaktır." diyerek karşılık vermiş, Atatürk'te müdüre iltifatlarda bulunmuştur. Atatürk'ün Fabrika'yı açmasının ardından Fabrika'daki 480 makine bir anda çalışmaya başlamış ve ilk pamuğu işlemiştir. Pamuklar

⁴⁹ "Başvekil vekilinin Nutku", *Anadolu* 10 Ekim 1937.

işlenirken Atatürk çevresine dönerek “*İşte halka refah getirecek sesler*” demiştir.⁵⁰

Fabrika'daki makinelerin pamukları işlemeye başlamasının ardından bir geçit resmi yapılmıştır. Basma Fabrikası'nın kadın ve erkek işçileri fabrikasının dokumuş olduğu elbiseleri ile spor kulüpleriyle birlikte ellerinde Türk Bayrakları ve Parti bayraklarıyla Atatürk'ün önünden geçmişlerdir. Tören boyunca bir çok uçak filosu fabrika üzerinde uçuşlar yapmıştır.⁵¹

Atatürk geçit resminin ardından fabrika salonunda biraz istirahat etmiş, beraberinde İsmet İnönü, Celal Bayar, Mareşal Fevzi Çakmak, General Asım Gündüz, Afet İnan, Sümerbank Genel Müdürü Nurullah Sümer, İdare Meclisi Reisi ve diğer misafirler olduğu halde fabrika gezilmiş, fabrika ile ilgili bilgiler alındıktan sonra Nazilli İstasyonu'na gelinmiştir. Burada Heyet-i Vekile azaları, İsmet İnönü, Afet İnan, Mareşal Fevzi Çakmak diğer ordu komutanları ile mülki erkanın hazır bulunduğu kalabalık bir protokol önünde trene bindirilen Atatürk Nazilli halkının aralıksız tezahüratları arasında saat 16:00'da Aydın istikametine doğru hareket etmiştir.⁵²

9 Ekim 1937'de bizzat Atatürk tarafından açılmış olan Nazilli Sümerbank Basma Fabrikası Türkiye'de devlet eliyle kurulan ilk basma fabrikasıdır. Nazilli Basma Fabrikası aynı zamanda Türkiye'de sanayileşme sürecini başlatan ilk önemli atılımlardan biri olmuştur. Fabrika Nazilliyi her yönüyle etkilemiş, şehre sosyal, ekonomik ve kültürel canlılık kazandırmıştır. Özellikle Fabrika alanının bulunduğu yerde geri kalmış bir görüntü sergileyen Aşağı Nazillinin gelişmesinde önemli bir rol oynamıştır.

Nazilli Basma Fabrikası bir çok işlevinin yanında cumhuriyetin temel kavramlarını halka tanıtan bir köprü vazifesi görmüştür. Nazilli Sümerbank

⁵⁰ “Nazilli Kombinasi”, *Cumhuriyet* 12 Ekim 1937, Kemal Zeki Genç Osman bir yazısında Nazilli Sümerbank Basma Fabrikası Atatürk'ün açtığı son fabrika olmuştur diye belirtmiştir, daha sonra pek çok araştırmacı bu değerlendirmeyi doğru kabul ederek böyle belirtmeye başlamışlardır. Kemal Zeki Genç Osman “Nazilli Basma fabrikası Atatürk'ün açtığı son tesis oldu” *Sümerbank Dergisi*, sayı: 197, Ankara 1978, s.38-39. Oysa Atatürk Nazilli Basma Fabrikasından sonra 2 Şubat 1938'de Bursa Merinos'u açmış, 10 Temmuz 1938'de de İzmir Klor Fabrikasının temelini atmıştır. *Cumhuriyet* 3 Şubat 1938.

⁵¹ “Atatürk Nazilli'de coşkun Tezahüratla Karşılandı”, *Yeni Asır* 10 Ekim 1937, *Aydın* 10 Ekim 1937.

⁵² “Atatürk Aydın'da”, s.58.

Basma Fabrikası açılışını takip eden günlerde üretime yönelik bir fabrika olmasının yanında bir okul, bir eğitim kurumu, cumhuriyet öğretilerinin yaşama geçirildiği bir laboratuvar olmuştur. Dünya üzerindeki her hangi bir fabrika elbette o şehir üzerinde bir takım değişiklikler yapmıştır. Ama hiç birisinin Nazilli Basma Fabrikasının, Nazilli üzerinde yarattığı sosyal, kültürel ve ekonomik değişimler kadar büyük sonuçlar yaratması mümkün değildir.⁵³

Nazilliden ayrıldıktan sonra, 17:30 civarında Aydın'a gelen Atatürk'ün özel treni burada iki dakika kalmıştır. Aydın İstasyonu'nda çok kalabalık bir halk kitlesi ile Orta ve Sanat Okulları ve Aydın'daki bütün ilkokulların öğrencileri tarafından sürekli alkışlanmıştır. Atatürk heyecanlı tezahürat yapılarak Ege Manevralarının merkezi Germencik'e doğru uğurlanmıştır.⁵⁴ Atatürk ve maiyeti askeri manevraları izlemek üzere 10 Ekim 1937 Pazar günü akşam üzeri güneş battıktan sonra özel treniyle Söke'ye gelmiştir.⁵⁵ Burada daha önceden Söke'ye gelmiş bulunan Mareşal Fevzi Çakmak, diğer paşalar ve kalabalık bir halk topluluğu tarafından karşılandılar. Atatürk o geceyi Söke İstasyonu'nda özel treninde geçirdi. 11 Ekim 1937 Pazartesi günü saat 11:00 sıralarında vagonundan inen Atatürk birkaç poz fotoğraf çektiirdikten sonra İsmet İnönü ve bir generalle, üstü açık bir otomobile binerek Güllübahçe istikametine hareket etmiştir. Atatürk Gümelez (Akçakonak)'e 1 km kadar mesafede otomobilden inerek, o mevkide küçük bir tepenin üzerinden manevraları izlemiştir. Bu esnada uçaklar uçuyor, General İzzettin Çalışlar komutasındaki çıkartma ve istila kuvvetleri, tankların desteğinde Söke yönünde ilerliyorlardı. General Mustafa Muğlalı Komutasındaki kuvvetler ise düşmanın hareketını durdurmaya çalışıyorlardı.⁵⁶

Atatürk bu küçük tepeden bir saat kadar hareketi takip etmiş, daha sonra beraberindekilerle birlikte Söke'ye dönmüştür. Kemal Paşa Mahalle-

⁵³ Günver Güneş, "Atatürk'ün Nazilli Seyahatleri Ve Seyahatlerin Yarattığı Sonuçlar", **Atatürk Haftası Armağanı** 10 Kasım 2004, Genelkurmay ATASE Yayınları, Ankara 2004, s.128.

⁵⁴ Aydın 10 Ekim 1937.

⁵⁵ Atatürk'ü taşıyan özel tren saat 19:05'te Söke'ye ulaştı. Oysa Atatürk'ün yurt gezilerini yazan Mehmet Önder Atatürk'ün geceyi Aydın'da geçirdiğini belirtmektedir. Seyahatin tanıkları ve dönemin gazetecilerinin verdiği bilgiler doğru kabul edilecek olursa Mehmet Önder'in yanıldığını söyleyebiliriz. Mehmet Önder, **Atatürk'ün Yurt Gezileri**, Ankara 1975, s 57-62.

⁵⁶ **Atatürk'ün Nöbet Defteri**, (Toplayan ; Özel Şahingiray), Ankara 1955, s .661, **Cumhuriyet** 11 Ekim 1937.

si'ndeki Süvari Alay Karargahı'nı ve Mahfeli ziyaret etmiş, akşama doğru maiyeti ile birlikte Kuşadası yolu üzerinden Çamlık'a gitmiştir. Atatürk iki gece Çamlık'ta kalmış, Ege Manevralarını buradan takip etmiştir.⁵⁷ Mustafa Kemal Atatürk Manevra Bölgesinden ayrılmadan önce Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak ve Manevra Komutanı Orgeneral İzzettin Çalışlar'ı kabul ederek Ordu Manevralarından memnuniyetini dile getirmiştir.⁵⁸ 12 Ekim 1937'de bir ara Aydın'a gelerek hükümet binasında çeşitli heyetlerle görüşmeler yapmıştır.⁵⁹

Ege Manevraları sırasında Atatürk rahatsızdı. Germencik'te yapılacak olan resmi geçide katılmadan, 13 Ekim 1937 Çarşamba günü Ankara'ya dönmeye karar verdi. Beraberinde İsmet İnönü olduğu halde aynı gün manevra sahasından ayrılarak Aydın'dan trenle Ankara'ya hareket etti.⁶⁰

Sonuç

Mustafa Kemal Atatürk yaşamı boyunca Aydın İli ve ilçelerine dört kez ziyarette bulunmuştur. 1924 ve 1937 seyahatleri bölgede gerçekleşen manevralar vesilesi ile oldu. II. Dünya Savaşı öncesi Avrupa'nın büyük bir gerilim içinde bulunduğu 1937 yılında gerçekleştirilen Büyük Ege Manevralarında hasta olmasına rağmen Türk Ordusuna destek ve inancını belirtmek için üç gün manevra sahasında kalmıştır. 1937'de üçüncü kez ziyaret ettiği Nazilli'de açılışını yaptığı Sümerbank Basma Fabrikası hem Nazilli'de hem de Türkiye Cumhuriyeti'nin sosyal ve ekonomik yapısında büyük değişimler yaratan bir etki bırakmıştır. Dünya Ekonomik Buhranının Batı Anadolu'daki etkilerini öğrenmek için gerçekleştirdiği 1930 ve SCF ile Menemen olayının sonucunda belli bir plân dahilinde yapılan 1931 seyahati kısa konaklamalar şeklinde olmasına rağmen yarattığı sonuçlar itibarıyla önem kazanmıştır. Özellikle 1931 yılında yapılan Aydın seyahati sırasında Türk Ocakları ile ilgili yaptığı değerlendirmeler bu kurumu devletle bütün-

⁵⁷ Atatürk Aydın'da, s.27-28, Atatürk'ün Nöbet Defteri, s. 662, Cumhuriyet 13 Ekim 1937.

⁵⁸ Son Posta 14 Ekim 1937, Cumhuriyet 14 Ekim 1937.

⁵⁹ Atatürk Aydın'da, s.28. Aydın 13 Ekim 1937, Anadolu 13 Ekim 1937, Yeni Asır 13 Ekim 1937.

⁶⁰ Anadolu 14 Ekim 1937, Yeni Asır 14 Ekim 1937, Cumhuriyet 14 Ekim 1937, Aydın 14 Ekim 1937.

leşmeye doğru sürüklemiştir. Atatürk'ün Aydın seyahatleri 1950'lerde Türk siyasî yaşamına damgasını vuracak yetenekli gençlerin Atatürk tarafından keşfedilmesini hazırlayacak bir zemin oluşturmuştur. Atatürk'ün bölgeye her ziyaretinde kendisini coşkulu, heyecanlı büyük kalabalıklar karşılamıştır. Çoğu kısa konaklamalar şeklinde gerçekleşen seyahatlere rağmen Aydın Halkı Atatürk'e saygısının bir ifadesi olarak yüzünü bir kez olsun görebilmek için saatlerce yağmur, soğuk, sıcak demeden ikamet ettiği mekanın etrafında beklemiştir. Atatürk'ün Aydın ve ilçelerine gerçekleştirdiği seyahatler sırasında yaptığı konuşmalar, istek ve temennileri çağdaş Türkiye yaratma hedefinin bir adımı olarak hayata geçirilmiştir.